

**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**

***ЗНАКОВІ ВЕЛИЧИНИ У ФОРМУВАННІ
ЛІНГВАЛЬНОГО ОБРАЗУ СВІТУ УКРАЇНЦІВ***

Колективна монографія

**Мелітополь
2017**

УДК 811.161.2:316.276
ББК 81.4Укр
З 71

Рекомендовано до друку вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 12 від 31 березня 2017 р.).

Авторський колектив:

Бабакова О. В., Волкова І. В., Єрмоленко С. І., Коваль О. В., Митяй З. О.,
Пачева В. М., Сіроштан Т. В., Хомчак О. Г., Юрченко О. В.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор
Запорізького національного університету
П. І. Білоусенко,

доктор філологічних наук, професор
Бердянського державного педагогічного університету
О. Д. Харлан,

кандидат філологічних наук, доцент
Таврійського державного агротехнологічного університету
А. Є. Адамович

Редакційна колегія:

кандидат філологічних наук, доцент *З. О. Митяй,*
кандидат філологічних наук, доцент *Т. В. Сіроштан,*
кандидат філологічних наук, доцент *Н. Ю. Акулова*

З 71 **Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців** : монографія. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. – 217 с.

ISBN 978-617-7346-61-5

Монографія презентує колективну роботу викладачів кафедри української мови МДПУ імені Богдана Хмельницького в руслі загальнокафедральної тематики. Розділи містять аналіз знакових величин у формуванні лінгвального образу світу українців.

Для мовознавців, учителів, письменників, журналістів, студентів філологічних факультетів.

УДК 811.161.2:316.276

ББК 81.4Укр

© Авторський колектив, 2017

ISBN 978-617-7346-61-5

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Семантико-словотвірна репрезентація концепту <i>ЛЕЛЕКА</i> в українському лінгвокультурному просторі (<i>О. В. Бабакова</i>).....	6
Кольороназви як культурні стереотипи поетичного мовлення та індивідуальної мовної картини світу (на матеріалі української діаспорної поезії середины ХХ – поч. ХХІ ст.) (<i>О. В. Юрченко</i>)	26
Досвід моделювання концептосфери <i>РІЗДВЯНО-НОВОРІЧНІ СВЯТА</i> (<i>О. Г. Хомчак</i>)	50
Вокалізм українських запорізько-надазовських говірок (<i>В. М. Пачева</i>).....	69
Іменники з абстрактним значенням у лексичній системі праслов'янської мови (<i>Т. В. Сіроштан</i>)	91
Співвідношення функційних особливостей дериваційних морфем із компонентами семантичної структури речення (<i>З. О. Митяй</i>).....	112
Експресивно-естетичний потенціал художніх засобів у поетичній мові Миколи Вінграновського (<i>О. В. Коваль, І. В. Волкова</i>)	167
Специфіка викладання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах (<i>С. І. Єрмоленко</i>).....	182

ІМЕННИКИ З АБСТРАКТНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Докладне вивчення окремих фрагментів лексичного складу праслов'янської мови сприяє створенню загальної картини історії українського іменника, адже для сучасної лінгвістики характерним є “глибоке усвідомлення принципів системного устрою мовних елементів, загального взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ у рамках цілісної системи, яка розвивається, але при цьому неодмінно зберігає результати процесів попередніх епох” [1, с. 5].

Уже в праслов'янській мові спостерігається процес формування категорії слів з абстрактним значенням [3, с. 528], яка удосконалюється і збагачується разом із життям українського народу, із розвитком його науки, культури, мистецтва й мови. Абстрактні найменування з'являються на вищому рівні розвитку мислення й відображають “систему світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика виражає інтелектуальну, духовну та емоційну діяльність людини” [9, с. 288].

Вивченню абстрактної лексики приділяли увагу П. Білоусенко, Л. Булаховський, М. Войтила-Свержовська, І. Ковалик, Н. Медведовська, В. Німчук, З. Піскозуб, Л. Полюга, О. Потебня, Н. Тома, І. Чепіга, Л. Чернейко, В. Шадура та інші вчені, однак дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців не містять вичерпного лексико-семантичного й словотвірного аналізу абстрактів дописемного періоду, коли почала формуватися ця категорія слів. Сьогодні автентична абстрактна лексика суспільно-політичної, наукової, духовної та інших галузей життя людини є особливо актуальною, такою, що потребує вивчення, поширення та навіть популяризації, адже кількість абстрактних іменників у словниковому складі є суттєвим показником рівня розвитку мови взагалі.

Для з'ясування особливостей історії аналізованої групи слів в українській мові необхідно звернутися до фактичного матеріалу дописемного періоду. Метою пропонованої розвідки є окреслення кола іменників з абстрактним значенням у праслов'янській мові,

встановлення їхніх лексико-семантичних груп та аналіз словотвірної структури абстрактів цього періоду. Вагоме значення для всебічного аналізу праслов'янських абстрактів мають лексикографічні праці, зокрема: “Етимологічний словник української мови” (1982–1988 рр.), “Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд” (видається з 1974 р.), “Słownik prasłowiański” Ф. Славського (1974–1979 рр.) тощо.

Словниковий склад дописемного періоду був предметом дослідження В. Німчука, який проаналізував лексичні одиниці, успадковані з праїндоевропейської мови, праслов'янські новотвори та запозичені елементи з інших індоевропейських мов. У лексико-семантичній системі праслов'янської мови вчений виділив такі тематичні групи абстрактів: назви явищ природи, найменування на позначення якостей, дій, станів, процесів [6, с. 15–28].

Словотвірні й семантичні особливості праслов'янських девербативів з абстрактним значенням на первинному етапі пізнавального мислення вивчала польська дослідниця М. Войтила-Свержовська, яка встановила місце таких слів у дериваційній системі індоевропейської та праслов'янської мови, зробила семантичний аналіз окремих словотвірних груп, довела, що найдавніші слов'янські іменники, мотивовані дієсловами, були абстрактами – відкритими структурами, які мали проміжне значення між дієсловом та іменем [11, с. 25].

Дослідження тематичних суфіксів -ъ (<-ǫ), -ь (<-ī), -а (<-ā), виявлених у результаті реконструкції архетипів сучасних субстантивів із матеріально не вираженим формантом, дозволило зробити висновки, що вони оформлюють переважно основи з абстрактним значенням, які відображають більш розвинутий (абстрактний) тип мислення людини. На основі широкого фактичного матеріалу виділяються такі групи абстрактів: назви фізичної чи інтелектуальної дії, найменування вчинків людей, проявів їхнього характеру, морально-етичних понять, назви фізичного, психічного стану людини, найменування стосунків у колективі, суспільстві, погодних умов, явищ природи, епідеміологічного стану тощо [2, с. 201–205].

У нашому дослідженні абстрактними вважаємо слова, що називають поняття, які не співвідносяться з конкретними речами,

ознаками, діями. До цієї категорії насамперед належать найменування процесів і властивостей, що не стосуються конкретних предметів, а мисляться поза зв'язком із ними, функціонують незалежно від них [5, с. 22]. Абстрактними можуть бути слова різних частин мови, проте “найчастіше це іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення (хоч виникнення та існування їх неможливе без такої реальності)” [7, с. 7–8].

Абстрактні значення іменників сформувалися на базі конкретних [4, с. 38], вони виникають на вищому етапі людського пізнання, тобто на базі аналітичних операцій [11, с. 27]. Уже в праслов'янській мові, за нашими даними, спостерігається значна кількість лексико-семантичних типів таких слів.

1. Одну з найбільших за обсягом груп абстрактів у лексичній системі праслов'янської мови становлять **назви явищ і станів навколишньої дійсності**, наприклад: **bezdoržica*, **bezdoržь*, **bezdoržьje* (ЭССЯ 2 19) “бездоріжжя”; **bezdvždžь*, **bezdvždžьje* (24) “тривала відсутність дощу, посуха”; **bezlěsьje* (30) “безлісся, відсутність лісів”; **bezl'udica* (31) “безлюддя, відсутність людей”; **bezl'udьje* (32) “те саме”; **bezpřta*, **bezpřtica*, **bezpřtь*, **bezpřtьje* (40) “бездоріжжя”; **bezvěstь* (51) “невідомість, невідомі місця”; **bezvodica* (52) “нестача води”; **bezvodьje* (52) “нестача води, посуха”; **blěskь* (ЭССЯ 2 114, Sławski I 261) “блиск, мерехтіння”; **brěskь* (ЭССЯ 3 17, Sławski I 376) “світанок; пронизливий звук; відблиск, відображення”; **brězga* (ЭССЯ 3 18, Sławski I 376) “світанок; те, що здалося, примарилося”; **bujьnostь* (ЭССЯ 3 85, Sławski I 442) “буйність; пишність; бурхливе зростання, розквіт”; **bukь* (ЭССЯ 3 91, Sławski I 60) “шум”, пор. **buka* (Sławski I 445) “те саме”; **bura* (ЭССЯ 3 97, Sławski I 453), **bur'a* (ЭССЯ 3 97) “буря, гроза”; **dosvětь*, **dosvitьkь* (5 86) “світанок”; **duxota* (152) “задуха; спека”; **ěsknina* (6 50) “ясне небо; ясна погода; яскравість (світла)”; **lija* (15 102) “злива”; **l'udnostь* (201) “людність”; **lomь* (16 30) “бурелом”; **morkь* (19 234) “морок, темнота”; **otьzimьka*, **otьzimьkь*, **otьzimьky* (39 147) “весняне похолодання; відлига; пізня зима”; **morzь* (Sławski I 59) “мороз”; **otьlьga* (ЕСУМ I 393) “відлига”; **studa* (457) “прохолода, свіжість, холод, мороз” тощо.

2. Розгалужений лексико-семантичний тип абстрактних іменників праслов'янської мови становлять **найменування дій**, серед яких виокремлюється кілька підгруп.

2.1. Узагальнені назви дій передавалися, за нашими даними, лексемами **bavežь* (ЕССЯ 1 168) “зволікання, затримка”; **berь* (200) “збір”; **berьna* (200) “збір (коштів); збирання”; **bodь* (ЕССЯ 2 154, Sławski I 293) “укол гострим, удар”; **bornьba* (ЕССЯ 2 209, Sławski I 61) “захист, оборона”; **borь* (ЕССЯ 2 218, W-Ś 62), **bora* (W-Ś 62) “вибір, відбір”; **cělьba* (ЕССЯ 3 181) “зцілення”; **dělь* (ЕССЯ 5 9, W-Ś 49) “поділ, розділення чогось”; **duma* (ЕССЯ 5 154) “нарада”; **dъхь* (178) “дихання”; **duxь* (200) “дихання, подих”, пор. **duchь*, **ducha* (W-Ś 76) “повив вітру; дихання”; **ěda*, **ědenьje* (ЕССЯ 6 38–39) “споживання їжі”; **kopь* (10 195) “виконання, виготовлення”; **korь* (11 28) “копання, закопування”, пор. **korь* (ЕССЯ 11 38, W-Ś 49) “те саме”; **kotь* (ЕССЯ 11 211) “окот”; **lotь* (16 24) “спустошення, ламання”; **metь* (18 122) “метання, кидок, бійка”; **obxorna* (27 79) “збереження, спасіння, охорона”; **oblava*, **oblova* (237) “облава, полювання на великого лісового звіра”; **orzrostь* (34 98) “ріст, розквіт, розвиток, розмноження, збільшення, розростання, розширення”; **orzpadь* (107) “стан розпаду, розкладання”; **orzpręgь* (172) “розпрягання; суперечка”; **orzrězь* (214) “розсічення, оброблення туші тварини, розрізання, розпилювання”; **orzruxь* (225) “руйнування, розорення, заколот”; **otьpora* (38 44) “опір, захист, боротьба, відповідь”; **gqđьba* (Sławski I 61) “грання на музичному інструменті”; **borna* (324) “охорона, оборона”; **britva* (381) “гоління”; **sapa* (ЕСУМ V 178) “дихання, сопіння”; **sapь* (178) “те саме”; **trepotь*, **trepetь* (630) “тремтіння”; **vęzь* (W-Ś 49) “в'язання, склеювання”; **kosa* (140) “вичісування”; **lěкь*, **lěka*, **lěko* (112) “лікування” та ін.

2.2. Найменування насильницьких дій, воєнних процесів: **bitva* (ЕССЯ 2 100, Sławski I 252) “битва, бій, боротьба”; **bitьka* (ЕССЯ 2 101) “битва, боротьба, бійка”; **bitьje* (102) “битва, бій, бійка”; **bojь* (ЕССЯ 2 167, Sławski I 299, W-Ś 62), **boja* (W-Ś 62) “бій, битва, війна, бійка”; **bornь* (ЕССЯ 2 208, Sławski I 326) “змагання, боротьба, бій, битва; війна”; **borьba* (ЕССЯ 2 218, Sławski I 337) “боротьба, битва, бій”; **buna*, **bun'a* (ЕССЯ 3 95) “збурення, повстання; бунт, війна”; **grabežь* (7 96) “грабіж, пограбування”; **jezbojь* (9 17) “розбій, грабіжницький напад”;

**kolьba* (10 166) “сварка, сутичка”; **lupanьje* (16 178) “бій, биття; лупання”; **lurežь* (181) “грабіж, пограбування”; **kara* (Sławski I 60) “покарання”; **strělьba* (62) “стрільба, стріляння”; **tatьba* (62) “крадіжка”; **borь*, **bora* (W-Ś 63) “змагання, бій”.

2.3. Іменники зі значенням руху: **běgь* (ЕССЯ 2 61, Sławski I 227) “біг; втеча”, пор. **bega* (Sławski I 223) “те саме”; **běžь*, **běža* (ЕССЯ 2 93) “біг; втеча”; **ходja*, **ходjь* (8 49) “хід, ходьба”; **ходjеньje* (50) “хід, ходьба, ходіння”; **ходь* (51) “ходіння, рух”, пор. **chodь*, **choda*, **chod'a* (W-Ś 99) “те саме”; **jazda* (ЕССЯ 8 184, Sławski I 63), **jězda* (ЕССЯ 8 184) “їзда, поїздка, виїзд”; **lěza* (15 33) “лазіння”, пор. **lazь*, **laza*, **lazь* (W-Ś 107) “те саме”; **гонь* (ЕССЯ 7 26, W-Ś 86) “погоня, полювання, переслідування”, пор. **гонь* (W-Ś 26) “те саме”, пор. також похідне від **гонь* < **goniti* [10, с. 61] **гоноба* (Sławski I 61) “гоніння, гноблення, спустошення”; **обходь* (ЕССЯ 27 70) “обхід, патрулювання” тощо.

2.4. Назви дій, процесів, станів, у яких певний час перебуває людина: **bydlo* (ЕССЯ 3 147, Sławski I 472) “життя, існування”, пор. **byть* (ЕССЯ 3 155, Sławski I 483), **byтьje* (ЕССЯ 3 156, Sławski I 484) “те саме”, пор. **byть* (Sławski I 483) “те саме”; **byто* (ЕССЯ 3 155, Sławski I 482) “перебування”; **klopоть* (ЕССЯ 10 70) “клопоти, турбота, шум, стук”; **matanina* (17 234) “брехання, афери; свідомо плутанина, що застосовується для досягнення власних цілей”; **metanina* (18 111) “метушня”; **метеньje* (19 17) “метушня, сум'яття”; **služьba* (Sławski I 61) “служіння” та ін.

2.5. Найменування результатів розумової та мовленнєвої діяльності людини: **бахора* (ЕССЯ 1 135) “казка, вигадка”; **байька* (ЕССЯ 1 141, Sławski I 183) “вигадка, байка”; **bavotьka* (ЕССЯ 1 170) “примовка”; **besěda* (ЕССЯ 1 211, Sławski I 215) “розмова”, пор. **besěдь*, **besěдь* (ЕССЯ 1 213) “те саме”; **божьба* (ЕССЯ 2 228, Sławski I 344) “божба, клятва іменем Бога”; **čitьka* (ЕССЯ 4 136) “вість, звістка”; **dosada* (5 80) “хула, наруга, образа”; **gadьka* (7 82) “загадка; натяк; думка”; **gvara*, **gvarь* (180) “говір”; **xula* (8 114) “звинувачення, богохульство”; **жьvodь* (9 97) “висновок, підсумок; плітка”; **kazanьje* (168) “одкровення, пояснення; слово, мовлення, проповідь”; **kličь* (ЕССЯ 10 40, W-Ś 49) “воляння, крик”, пор. **klikь* (ЕССЯ 10 43) “те саме”; **kolomotь* (146) “суперечка”; **льганьje* (16 230) “дія за дієсловом *брехати*”, пор. **льгарьство* (233), **льжь* (W-Ś 49) “те саме”; **modlitva* (ЕССЯ

19 92) “прохання, молитва, звернення до Бога”; **modľba* (94) “те саме”; **otъzuvъ* (39 157) “висловлена думка; оцінка; відгук”; **basнь* (Sławski I 193) “фантастична оповідь”; **promyslъ* (ЕСУМ IV 597) “міркування”; **roгъ* (V 133) “лайка, образа, наруга”; **reць* (W-Ś 147) “мовлення” тощо.

2.6. Назви промислових дій, виробничих процесів: **gordežъ* (ЭССЯ 7 33) “будівництво”, пор. **gordьba* (38) “те саме”; **kalenьje* (9 120) “загартовування”; **kovъ* (12 14) “підковування”; **ľšćenьje* (16 254) “покриття емаллю, полірування”; **melitьba* (18 83) “молотьба на млині, розмелювання”, пор. **melньje* (90), **meltva* (91), **melтьje* (91) “те саме”; **rezьba* (Sławski I 61) “вирізування, різьблення, різьба”; **čěd'a* (II 68) “цідіння, фільтрація” та ін.

3. **Найменування почуттів**, що сучасні словники визначають як “психічні й фізичні відчуття людини”, а також “здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище” (СУМ VII 477), можна поділити на кілька лексико-семантичних підгруп.

3.1. Назви фізичних відчуттів, відомі українській мові та такі, що не вживаються на сучасному етапі її функціонування, становлять кількісно розвинену групу лексики праслов'янського періоду, наприклад: **bodežъ* (ЭССЯ 2 152) “гострий біль, різь, ломота”; **brězгъ* (3 18) “терпкий смак”; **bridja*, **bridьj* (26) “гіркота”; **bridostъ* (27) “терпкість; гіркота; кислота”; **бьdrostъ* (111) “бадьорість”; **бьdrota* (111) “те саме”; **čutъje* (ЭССЯ 4 136, Sławski II 297) “слух; відчуття; чутливість”; **drěmavica* (ЭССЯ 5 108) “дрімота, сонливість”; **drěmota* (109) “те саме”; **drěmъ*, **drěma* (109) “те саме”; **gluxostъ* (6 145) “глухість”; **gluxota* (145) “те саме”; **goldъ* (ЭССЯ 6 199, W-Ś 82), **goldъ* (ЭССЯ 6 200) “голод”, пор. **goldъ* (Sławski I 59) “голод, спрага”; **gorьčina* (ЭССЯ 7 53), **gorьkostъ* (55) “гіркота”; **koltъ* (10 159), **koltъje* (159), **kolъ* (159) “біль, поколювання”; **kyselina* (13 270) “кислий смак”; **kyselъ* (271), **kys(ь)lina* (274), **kys(ь)lota* (275), **kyslědъ* (Sławski I 64) “те саме”; **loma* (ЭССЯ 16 12) “відчуття ломоти в тілі”; **lomонъ* (20) “ломота в костях, суглобах”; **lomota* (21) “ломота, біль”; **ľgoba* (17 65) “полегшення (від хвороби, болю)”; **otъvorta*, **otъvortъ* (39 116) “відраза” та ін.

3.2. У праслов'янській мові, за нашими спостереженнями, виділяється також значна за обсягом група найменувань психічних відчуттів, станів людини. З позитивним емоційним забарвленням виступає іменник **ľubu*, **ľubъve* (ЭССЯ 15 185)

“любов”, пор. *любов* (СУМ 4 564) “почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, кохання; почуття глибокої сердечної прив’язаності до кого-, чого-небудь, шанобливе ставлення; інтерес, потяг, пристрасть до чого-небудь”. Схоже значення мають спільнокореневі слова **l’ub(j)enyje* (ЕССЯ 15 169) “любов, ласкавість, доброзичливість, відданість”; **l’ubostь* (178) “любов, доброта”; **l’ubota* (179) “відчуття задоволення, захоплення”; **l’ubьje* (187) “любов”; **l’ubьstvo* (188) “любов”; **l’ubьža* (189) “любов”. Позитивні емоційні стани людини передають також наступні лексеми: **bolgostь* (2 173) “доброта, добродушність”; **bolgota* (173) “те саме”; **čajazнь* (4 11) “надія”; **čudo* (128) “здивування”; **divo* (5 34), **divь* (35) “здивування”; **dorgostь* (76) “радість; задоволення”; **dьrзostь* (228) “сміливість”; **xorbrostь* (8 71) “хоробрість”; **xotěnyje* (83) “бажання, воля”; **xotьjь*, **xotьja* (85) “те саме”; **xotь* (85) “бажання”, пор. **chotь* (W-Ś 49) “те саме”; **lagoda*, **lagodь*, **lagodь* (ЕССЯ 14 13) “відчуття спокою”; **laska* (36) “ніжність, ласкавість, любов”; **lětnьstvo* (15 25) “довір’я, доброта”; **otьtuxa*, **otьtuxь* (39 25) “втіха; полегшення”; **otьvaga* (48) “відвага, сміливість, хоробрість”; **baga* (Ślawski I 176) “терпкий смак”.

3.3. Негативні емоції в праслов’янській мові позначалися словами **l’utь* (ЕССЯ 15 237) “відчуття роздратування, злості, гніву”, пор. *лють* (СУМ 4 575) “те саме, що лютування; почуття роздратування, злості, гніву”; **l’utostь* (ЕССЯ 15 227) “суворість, жорстокість, гнів”; **l’utьba* (237) “гнів, лютість”; **gnevь* (6 169) “гнів”, пор. *гнів* (2 94) “почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування”; **jarostь* (8 175) “лютість, гнів”, пор. рідко вживане в сучасній українській мові *ярість* (СУМ 11 648) “те саме, що лютість”; а також спільнокореневі **jarizna* (ЕССЯ 8 175) “злість”; **jarota* (175) “лютість, гнів”. Інші найменування вказують на такі негативні емоції, як страх, злість, печаль тощо: **bojazнь* (ЕССЯ 2 165, Ślawski I 298) “боязнь, страх”, пор. *боязнь* (СУМ 1 224) “почуття страху; побоювання, неспокій, викликані ким-, чим-небудь”; **bridь* (ЕССЯ 3 29) “мерзота, гидота”; **buta* (102) “погорда, зарозумілість, пихатість”; **čьrtь* (4 164) “ненависть, ворожість”; **dosada* (5 80) “прикрість, почуття незадоволення, нудьга”; **gor’e* (7 40) “горе, нещастя; смуток”; **gorьčina* (54) “скорбота”; **grustь* (155) “відраза; смуток; сум”; **gryzota* (160) “турбота; смуток”; **gryža* (161) “стурбованість,

занепокоєння; смуток”; **gъrdoba* (205) “гордість”; **gъrdostь* (206) “гордість, зверхність”; **gъrdota* (205) “гординя”; **gъrdyni* (205) “гордість, зверхність, гординя”; **gydъ* (220) “відраза”; **xуtrina* (8 161) “хитрість”; **xуtrostь* (162) “хитрість”; **koběnyje, *kobjěnyje* (10 88) “(погане) передчуття”; **krъčina* (13 21) “печаль; злоба, гнів”; **krъtina* (30) “жорстокість”, пор. **krъtostь* (8 33) “те саме”; **lękota, *lęкъ, *lęka, *lęča, *lęчь* (15 63) “страх, переляк”; **lixota* (95) “злість”; **věra* (Sławski I 60) “віра”; **žaloba* (61) “жалоба”; **zьloba* (61) “зло, злість”; **zьmъta* (ЕСУМ V 331) “збурення”; **trusъ* (658) “страх”; **gadъ* (W-Ś 78) “гідливість” тощо. До праслов’янських слів прагерманського походження вчені відносять іменник **lьstь* (ЕССЯ 17 97) із негативним значенням “хитрість, обман, лесть” [6, с. 27], пор. також спільнокореневе **lьstьba* (99) зі схожою семантикою.

3.4. Часто трапляються найменування, що поєднують значення відчуттів фізичних і психічних. Такий розвиток семантики відбувався, певне, у зв’язку з розширенням значення, переносного вживання слова. Наприклад, назви, пов’язані з дієсловом **bol’eti*: **bolika* (ЕССЯ 2 175) “біль”; **bol’estь* (187) “біль; скорбота, печаль, турбота”; **bol’ěznь* (190) “біль”; **bol’etькъ* (191) “біль”; **bol’ь* (ЕССЯ 2 191, Sławski I 315) “біль; скорбота, страждання”. Інші найменування цього типу: **bridьkostь* (ЕССЯ 3 27) “тіркота; тривога, неприємність”; **čutь, *čutьje* (4 136) “відчуття”; **gor’estь* (7 41) “тіркота; прикрість”; **grudъ, *gruda* (153) “нудота, відраза”; **l’utežь* (15 221) “ідкість, гострота; гнів”; **l’utina* (224) “те саме” та ін.

4. Різноманітні **назви хвороб і пов’язаних із ними станів** представлені в праслов’янській мові такими лексичними одиницями: **aduxa* (1 52) “ядуха”; **bezъrпнь, *bezъrпнь, *bezъrпньje, *bezъrпnica* (2 47) “безсоння”; **bezvěčьje* (50) “каліцтво, хворобливий стан від недуги чи насилля, що робить людину нездатною до роботи”; **blédica* (ЕССЯ 2 110, Sławski I 259) “хвороба; блідість”; **bolžь* (ЕССЯ 2 185) “хвороба плеврит, запалення легень”; **bredъ* (3 12) “судоми; марення – нескладне, не завжди зрозуміле мовлення хворого уві сні або в безпам’ятстві”; **bujica* (84) “хвороба, лихоманка”; **česota* (4 90) “хвороба короста”; **dětinьсь* (5 15) “хвороба”; **jьzгaga* (ЕССЯ 9 27, Sławski I 60) “печія”; **klęka* (ЕССЯ 10 31) “хвороба ніг у гусей, жуйних тварин хвороба, епідемія”; **morovica* (19 238) “смертельна

хвороба; задуха”; **ch(v)oroba* (Sławski I 61) “неміч”; **begava* (225) “діарея”; **bolestь* (302) “страждання фізичне або психічне”; **bolěďь* (303) “болість, хвороба”; **bolěźнь* (304) “хвороба, страждання”; **primetь* (ЕСУМ IV 573) “те що прокинулося, підкинулося (про хворобу)”; **prokaza* (595) “проказа, лепра”.

Епідеміологічний стан характеризують іменники **morь* (ЕССЯ 19 250, W-Ś 119), **mora* (W-Ś 119) “чума; мор”; **mertva* (ЕССЯ 18 102) “те саме”; **morovina* (19 238) “епідемія”.

5. Значною за обсягом виявилася лексико-семантична група на позначення **звуків природи, тварин і людини**: **babrotь* (1 113) “плюскіт”; **бахъть* (135) “гамір, грохот, тупіт”; **bekotь* (184) “мекання”; **blekotь* (ЕССЯ 2 109, Sławski I 283), **blekь* (ЕССЯ 2 109, Sławski I 257) “мекання; балаканина, бурчання”; **bobotь* (ЕССЯ 2 143, Sławski I 289) “глухий шум, стук”; **brękotь* (ЕССЯ 3 23, Sławski I 372), **brękь* (ЕССЯ 3 23, Sławski I 373) “звук, гул; дзвін; шум”; **buxotь* (ЕССЯ 3 81) “приглушені звуки, удари, гуркіт”; **bълbotь* (116) “булькання, клекотіння; лопотіння, бурмотіння”, пор. **bolbotь*, **bolbota* (2 171) “балаканина; нерозбірливе мовлення”; **cvьkъть* (3 197) “звук”; **čekotь* (4 37) “щебетання (птахів)”; **dręzгь*, **dręzга* (5 113) “дзвін, брязкання (ланцюгів); балаканина”; **grajь* (7 102) “каркання, крик, шум”; **groxotь* (135) “гуркіт”; **gromotь* (137) “те саме”; **luskь* (16 198) “кляцання; різкий звук, тріск”; **bruja* (Sławski I 390) “шум, гук, наприклад, від води” тощо.

6. **Найменування особливостей інтелекту, вдачі, характеру чи психічного стану людини** представлені численними іменниками: **bezgluzďьje* (ЕССЯ 2 25) “безглуздість, дурість, нетямущість”; **bezтълвьje* (33) “безмовність, покірливість”; **bezumь*, **bezumьje* (49) “безумство”; **bujestь* (3 83) “нерозумність, безумство; пихатість; сміливість, хоробрість, запальність”; **bujina* (84) “буйність”; **bujьstvo* (86) “нерозумність, безумство; буйність”; **buta* (102) “зазнайство, погорда, пихатість”; **bърzostь* (136) “квапливість, поспіх; швидкість”; **čęstь* (4 107) “честь, доля, нагорода”, пор. **čęstь* (175) “честь, повага; порядність; чесність”; **dobl'estь* (5 40) “доблесть; здатність; спритність”; **dobrina* (41) “доброта”; **dobrostь* (43) “те саме”; **dobrota* (41) “те саме”; **dokuka* (59) “потреба; досада, клопоти, набридливість”; **dospěхь* (83) “поспішність, квапливість”; **dostojь* (85) “гідність”; **gręza* (7 119) “мрія;

сновидіння”; *čьstnostь, *čьstnota (Sławski II 317) “чесність, порядність”; *памѣть (W-Ś 26) “пам’ять, думка”, пор. *пам’ять* (СУМ VI 39) “здатність запам’ятовувати, зберігати і відтворювати у свідомості минулі враження; здатність розумно, твердо мислити, міркувати; свідомість” та ін.

7. Назви узагальнених, сконцентрованих ознак у лексико-семантичній системі праслов’янської мови утворюють, за нашими спостереженнями, кілька підгруп.

7.1. Для позначення ознак за кольором, розміром тощо функціонували такі іменники: *bělina (ЕССЯ 2 66, Sławski I 231) “білизна”; *bělizna (ЕССЯ 2 68, Sławski I 232) “те саме”; *běloba (ЕССЯ 2 68, Sławski I 233) “білизна; білий колір”; *bělostь (ЕССЯ 2 74, Sławski I 235, W-Ś 22) “білизна; чистота”; *bělota (ЕССЯ 2 75, Sławski I 236) “білизна”; *bělotja (ЕССЯ 2 75) “білизна”; *běль (ЕССЯ 2 84, Sławski I 241) “білизна”; *běльнь (ЕССЯ 2 83) “білизна”; *cělostь (3 179) “цілість, цілісність; ціле”; *čistina, *čistostь, *čistota (ЕССЯ 4 120–121, Sławski II 209–210) “чистота”; *čьrnota (ЕССЯ 4 154, Sławski II 237) “чорнота, темнота”, пор. *črn’adь, *črnědь (Sławski I 64) “те саме”; *čьrнь (ЕССЯ 4 157, Sławski II 244) “чорнота, чорний колір”; *dьlgostь (ЕССЯ 5 207) “довжина; тривалість”; *dьlgota (208) “те саме”; *ěsa, *ěсь (6 50) “ясність; світло, блиск, сяяння”; *modrina (19 98) “синь, синява”; *modrizna (99) “блакитний колір”; *červenostь, *červenina (Sławski II 261) “червоність” тощо.

7.2. Лексичні одиниці на позначення зовнішніх характеристик людини: *blědina (ЕССЯ 2 110) “блідість”; *blědoba (111), *blědostь (ЕССЯ 2 111, Sławski I 259), *blědota (ЕССЯ 2 111) “те саме”; *bosota (ЕССЯ 2 222, Sławski I 339) “босота”; *golizna (ЕССЯ 6 207) “нагота”, пор. *golostь (212), *golota (213) “те саме”; *lysostь, *lysota (17 43) “стан лисого; ця властивість в узагальненому вигляді”; *chudoba (Sławski I 61) “худоба; біда, нужда”.

7.3. Найменування кількісного вияву ознаки представлені, за нашими даними, такими лексемами: *dorgota (ЕССЯ 5 76) “дорожнеча; коштовність”; *dorgy (78), *dorgyni (78) “те саме”; *dostatьkь (84) “достатня кількість; достаток”; *dovоль (88) “достатня кількість, достаток”; *malizna (17 165) “малість”, пор. *malostь (170) “те саме”; *malьstvo (183) “малість; нечисленність;

незначність”; **melizna* (18 161) “дрібність; стан дрібного”; **melkota* (168) “малість, дрібнота” тощо.

7.4. Іменники, що називають фізичні характеристики предметів, наприклад: **bermišče* (1 197) “важкість”; **debelina*, **debelistь* (4 201) “товщина; щільність”; **gladja*, **gladjь* (6 115) “гладкість”, пор. **gladostь* (115) “те саме”; **čęstota* (ЕССЯ 4 106, Sławski II 193) “частота, густина; часте повторення”; **krъxъkostь* (ЕССЯ 13 52) “ламкість, крихкість”; **lipъkostь* (15 130) “липкість; властивість, стан за значенням прикметника *липкий*”; **l’utyни* (237) “шорсткість, нерівність”; **mečina* (18 234) “м’якість”; **mokr’adь* (Sławski I 64) “мокрість, вологість”; **borzina* (425) “швидкість”; **borzostь*, **borzota* (426) “те саме”; **črstvostь*, **črstvota*, **črstvina* (II 250) “щільність, твердість, міцність”.

8. Найменування, які оцінюють життєві обставини людини, наприклад: **bezdolьje* (ЕССЯ 2 18) “нещастя, біда, горе”; **bezgluzdica* (25) “нісенітниця, безглуздість”; **bezgoda* (25) “біда, нещастя”; **bezgodьje* (25) “несприятливий час або становище”; **bezlětьje* (31) “нещастя, негаразди”; **bezvertmenьje* (50) “погане становище, недобрий час”; **běda* (ЕССЯ 2 54, Sławski I 221) “страждання, лихо”; **bolgo*, **bolgostь*, **bolgota* (ЕССЯ 2 173, Sławski I 305–306) “добро, добра справа; благо”; **bolgyni* (ЕССЯ 2 174) “добро, добра справа; благо”; **čudo* (ЕССЯ 4 128, Sławski I 280) “чудо; біда, нещастя”; **divo* (ЕССЯ 5 34) “чудо, диво; здивування”; **dobrina* (41) “добро, благо, користь; добра справа” та ін.

9. Назви вчинків людей, проявів їхнього характеру: **blaznь(jь)*, **blazna*, **blazno*, **blazнь* (ЕССЯ 2 105, Sławski I 254) “помилка, омана, спокуса”; **blędь* (ЕССЯ 2 114) “розпуста, обман, омана”; **blqđь*, **blqda* (ЕССЯ 2 126, Sławski I 271, W-Ś 60) “безпутність, омана, розпуста, блуд, ересь, прелюбодіяння”, пор. **blqđь* (Sławski I 59) “блукання”; **gana* (ЕССЯ 6 99) “образа, хула, проступок, безчестя”; **kleveta* (10 14) “звинувачення, наклеп, донос”; **l’ubezъnostь* (15 170) “люб’язність, прихильність”; **obkaza* (27 108) “хвастощі”; **obvěsa* (31 27) “обман у зважуванні”; **obvida* (47) “несправедливість, підлість, образа, шкода”; **orzpusta*, **orzpustь* (34 186) “розпуста, розпущеність, пустощі, свавілля” тощо.

10. Доволі поширеною є суспільно-економічна лексика, представлена переважно словами на позначення різноманітних

податків: **dadje* (4 182), **danь* (ЭССЯ 4 188, Sławski II 339) “данина, податок”; **danina* (ЭССЯ 4 187, Sławski II 338) “данина, податок; подарунок”; **danькъ* (ЭССЯ 4 187) “те саме”; **datькъ* (196) “те саме”; **datja* (195) “данина”; **davьka*, **davькъ* (199) “данина, податок; дарунок”; **dědina* (225) “спадок”, пор. **dědizna* (226) “те саме”; **дымьnica* (5 203) “податок з диму”; **globa* (6 131) “штраф”; **godežь* (186) “угода”; **kladьka*, **kladькъ* (9 179) “мито, податок, збір”; **lixva* (15 97) “відсоток, надмірний прибуток”; **mena* (18 171) “обмін, розмін”; **меньба* (178) “обмін; обмін за векселем”; **babina* (Sławski I 171) “спадок від бабусі”, пор. **babizna* (171) “те саме”; **bratovizna*, **bratovina*, **bratrizna*, **bratrovizna* (359) “спадок від брата”; **сѣна* (II 76) “оплата, викуп; вартість якогось предмета”.

11. **Просторові й часові узагальнені поняття:** **bližina* (ЭССЯ 2 123, Sławski I 263), **bližь* (ЭССЯ 2 123) “близькість”, пор. **blizostь* (Sławski I 268) “те саме”, пор. також **bliža* (270) “близькість, сусідство”; **časь* (ЭССЯ 4 28, Sławski II 116) “час, мить, година”; **děťstvo* (ЭССЯ 5 17) “дитинство”; **doba* (38) “пора (переважно нічна); час; вік”, пор. **dobь* (49) “те саме”; **děvьstvo* (23) “дівоцтво, дівоче життя”; **dosvětь*, **dosvitькъ* (86) “передсвітанковий час”; **дьнина* (212) “робочий день”; **esenina* (6 27) “осінній час”; **esень* (28) “осінь”; **конь* (ЭССЯ 10 195, W-Ś 102) “початок; кінець; термін, момент”; **kosovica* (ЭССЯ 11 152) “час косіння”, пор. **kosьje* (181) “те саме”; **lęgovo*, **lęgova* (15 56) “час, коли лягають спати”; **lixolětьje* (92) “пора нещастя (голоду, мору); лихий час”; **мѣть* (18 223) “мить”; **migь* (19 30) “те саме”; **отьвечерьje* (39 63) “післяобідний час, час перед вечором”; **отьзимьje* (148) “кінець зими”; **ovadьnica*, **ovadьникь* (188) “літня пора, коли багато оводів”; **berd'estь* (Sławski I 193) “вагітність, час між заплідненням і народженням”; **dal'ava* (II 330) “велике віддалення, віддалений простір, даль”; **dal'eць* (330) “значна віддаленість”; **dal'ь* (336), **dal'ina* (335) “те саме”; **prostorь* (W-Ś 124) “простір”; **obědь* (152) “час обіду”.

12. **Найменування загальнолюдських цінностей, понять світоустрою:** **ava* (1 93) “дійсність”, пор. **авь*, **авь* (99) “те саме”; **bava* (168) “достаток, велика кількість чогось”; **bogatьstvo* (2 158) “багатство, велика кількість чогось”; **dostatькъ* (5 84) “багатство, заможність”; **gojь* (6 197) “мир”; **gor'e* (7 40) “біда, нещастя”; **ьстина* (8 242) “істина, правда”; **lagoda* (Sławski I 63)

“порядок, гармонія, спокій”; **l'uto*, **l'utese* (ЕССЯ 15 225) “зло”; **l'uty* (237) “зло, шкода”; **lošina* (16 92) “шкода, зло, нещастя”; **lьga* (230) “брехня”, пор. **lьзь* (W-Š 49) “те саме”; **mirь* (ЕССЯ 19 55) “мир, спокій, злагода”; **svoboda* (Sławski I 63) “свобода”; **pravьda* (63) “справедливість, правда”; **krivьda* (63) “несправедливість, неправда”; **bogь*, **boga* (Sławski I 296, W-Š 61) “багатство, щастя”; **čьstь* (Sławski II 316) “честь, добре ім'я, гідність” тощо.

13. Назви, пов'язані з діяльністю людини в галузі сільського господарства, наприклад: **berьba* (ЕССЯ 1 200, Sławski I 215) “збір, прибирання врожаю”; **esenina* (ЕССЯ 6 27) “осінні жнива; осіння сівба”; **kosenьje* (11 137) “косіння”, пор. **kositva*, **kositьba* (143) “те саме”; **kosovica* (152) “косіння; збір урожаю; час косіння”; **obkora* (27 146) “окопування кукурудзи”, пор. **obkorpь* (146) “те саме”; **orzpaь* (31 122) “зорювання”; **otьžinь* (39 162) “кінець жнив”; **dožinь* (W-Š 25) “дожинання збіжжя; час дожинання збіжжя”; **dožinьky* (25) “час дожинання збіжжя”; **orlьji*, **orlьja* (27) “час оранки”; **oranina*, **oranь*, **orьba*, **orьka*, **oranьka* (27); **zєbь* (49) “весняна оранка” та ін.

14. Найменування релігійних, міфологічних, містичних понять: **baja*, **bajь* (ЕССЯ 1 137) “чаклування”; **čara* (ЕССЯ 4 22, W-Š 64) “магічні дії, чари, чаклунство”, пор. **čarь* (ЕССЯ 4 26, W-Š 64), **čarьba* (ЕССЯ 4 27), **čari* (Sławski I 59) “те саме”; **čarodějьstvo* (ЕССЯ 4 24) “чаклунство, ворожіння”; **četerь*, **četera* (52) “біда; злий дух; прокляття”; **dol'a* (5 62) “доля”; **duša* (164) “душа”; **grєxь* (7 114) “гріх, проступок”; **gusla* (178) “ворожіння, чари”; **koba* (10 86) “рок, (погане) знамення”; **kobь* (93) “передбачення”; **kobь* (101) “ворожіння на пташиному польоті або за зустріччю”; **kudo*, **kudese* (13 83) “чари, ворожіння”; **kuzlo* (142) “те саме”; **kьзь* (247) “жереб, доля”; **basнь* (Sławski I 193) “ворожіння; замовляння, слова закляття”; **bobonь*, **babonь*, **zabobonь*, **zababonь* (288) “чаклунство, чари” тощо.

15. Назви стосунків між людьми, наприклад: **čьrtь* (4 164) “ненависть, ворожнеча”; **druзьba* (ЕССЯ 5 135, Sławski I 61) “дружба”, пор. **druзьство* (ЕССЯ 5 137) “те саме”; **edinota*, **edьnota* (6 11) “єдність”; **edьnostь* (18) “те саме”; **gojь* (197) “мир”; **lєтьньство* (15 25) “довір'я, дружба; доброта, привітність”; **l'ub(j)enьje* (169) “любов, ласкавість; доброзичливість; відданість,

дружба”; **l’ubъstvo* (188) “любовні стосунки”; **vorъda* (Sławski I 63) “ворожнеча, неприязнь”; **bratina*, **bratrina*, **bratъščina*, **bratovъščina* (357) “братання; братерські стосунки, братерський зв’язок”; **bratъstvo*, **bratrъstvo* (365) “братерство, братерські зв’язки, приязнь”; **prījaznъ* (W-Ś 22), пор. *приязнь* (СУМ VIII 107) “дружня прихильність до кого-небудь, симпатія” та ін.

16. **Найменування свят, звичаїв і обрядів:** **devętina* (ЭССЯ 4 222) “поминки на дев’ятий день після смерті”; **dětīnъсь* (5 15) “день (за три тижні до Різдва), коли діти роблять подарунки батькам”; **domoltъкъ* (69) “свято закінчення молотьби”; **dožīnъ*, **dožīnъку* (91) “кінець жнив, свято врожаю”; **godežъ* (6 186) “заручини”; **godīšče* (188) “річниця; поминки за померлим через рік після смерті”; **gostīnъ*, **gostina* (7 65) “перебування у гостей”, пор. **gostъba* (Sławski I 61) “гостювання, пригощання, свято”; **jъztrava* (ЭССЯ 9 80) “поминки”; **kolęda* (10 134) “коляда; Різдво; колядування; старовинний різдвяний обряд”; **kъrmina* (13 224) “поминки; годування, обіди на весіллі” тощо.

17. Іменники на позначення основної, постійної або професійної діяльності людини, наприклад: **kuzlo* (13 142) “робота коваля, ковка”; **lovitva* (16 108) “полювання, ловля”, пор. **lovja* (110) “те саме”; **lovъцьство* (117) “мисливська спільнота, полювання; мисливствознавство”; **ovъčarъstvo* (39 213) “заняття чабана; вівчарство” та ін.

18. Найменування суспільно-побутових явищ: **brakъ* (3 160) “весілля, шлюб”, пор. **borkъ*, **borka* (Sławski I 324) “те саме”; **dъržavъ(jъ)*, **dъržava* (ЭССЯ 5 231) “влада, сила, панування, держава”; **kъrmiха*, **kъrmiга* (13 224) “ярмо, влада”; **malъženъstvo* (17 180) “шлюб” тощо.

Розподіл праслов’янських абстрактів за вказаними групами є певною мірою умовним, адже семантична багатозначність іменників робить межі лексико-семантичних груп рухомими, дозволяє відносити одне й те саме слово до різних тематичних об’єднань. Наприклад, **kosovica* “косіння; збір урожаю” і “час косіння”; **esenina* “осінній час” і “осінні жнива”; назви почуттів і водночас стосунки між людьми характеризують іменники **l’uby*, **l’ubъve*, **lětъnъstvo* тощо.

З погляду словотворення серед аналізованих абстрактів трапляються непохідні найменування, зокрема: **bura* (ЭССЯ 3 97, Sławski I 453), **bur’a* (ЭССЯ 3 97), хоча не виключається

віддієслівне походження від **buriti* (див. Sławski I 453); **besěda* (ЭССЯ 1 211, Sławski I 215); **věra* (Sławski I 60); **běda* (ЭССЯ 2 54, Sławski I 221); **bolgo* (ЭССЯ 2 173, Sławski I 305); **časъ* (ЭССЯ 4 28, Sławski II 116) тощо. Похідні назви з абстрактним значенням, за нашими даними, творяться від дієслівних, прикметникових, рідше – іменникових основ.

Девербативи становлять у праслов'янській мові велику за обсягом і різноманітну за семантикою групу абстрактів. Словотворчими засобами у цьому випадку виступають такі суфікси:

-ь (<-ǫ): **blěskъ* (ЭССЯ 2 114, Sławski I 261) від **bliskati*, **blistati*; **bodъ* (ЭССЯ 2 154, Sławski I 293) продукується від **bodq*, **bosti*; **borъ* (ЭССЯ 2 218, W-Ś 62) від **bъrati*, **berq*; **bukъ* (ЭССЯ 3 91, Sławski I 60) від **bukati*; **dъxъ* (ЭССЯ 5 178) від **dъxati*, **dъxnqiti*; **duxъ* (200) від **duxati*; **konъ* (10 195) твориться від дієслова **čęti* “почати”; **korъ* (11 28) від **kopati*; **morkъ* (19 234) від **morknqiti*; **morzъ* (Sławski I 59) від **morznqiti*;

-а (<-ā): **bava* (ЭССЯ 1 168) від **baviti* (або з індоєвропейської); **bora* (W-Ś 62) від **bъrati*, **berq*; **buka* (Sławski I 445) від **bukati*; **buta* (ЭССЯ 3 102) мотивується дієсловом **butati* “штовхати” або **butiti* “сильно вдаряти”; **duma* (5 154) від **dumati*; **ěda* (6 38) від **ědati*; **jъztrava* (9 80) від **jъztraviti* “отруїти, пошкодити”; **laska* (14 36) співвідносне з дієсловом **laskati*; **otъpora* (38 44) від **otъperti*; **studa* (ЕСУМ I 457) від **studiti*;

-ь (<-ī): **berъ* (ЭССЯ 1 200) продукується від **bъrati*; **bol'ъ* (ЭССЯ 2 191, Sławski I 315) від **bol'eti*; **dělъ* (ЭССЯ 5 9, W-Ś 49) від **děliti*; **korъ* (ЭССЯ 11 38, W-Ś 49) від **kopati*; **lomъ* (ЭССЯ 16 30) від **lomiti*;

-ьба: **bornъba* (ЭССЯ 2 209, Sławski I 61) мотивується дієсловом **borniti*; **božъba* (ЭССЯ 2 228, Sławski I 344) від **božiti se*; **cělъba* (ЭССЯ 3 181) від **cěliti*; **gordъba* (7 38) “те саме”; **gostъba* (Sławski I 61); **gqđъba* (61) від **gqđq*, **gqsti* “грати на інструменті”; **družъba* (ЭССЯ 5 135, Sławski I 61); **kolъba* (ЭССЯ 10 166) від **koliti*, **kolti*; **korъba* (11 128) від **koriti*; **kositъba* (143) від **kositi*; **l'utъba* (15 237) від **l'utiti*; **modlъba* (19 94) від **modliti*; **služъba* (Sławski I 61) від **služiti*; **strělъba* (62) від **strěliti*;

-ѣје, -нѣје, -тѣје: *bitъje (2 102); *bytъje (ЭССЯ 3 156, Sławski I 484); *čitъje (ЭССЯ 4 136, Sławski II 297); *edenъje (ЭССЯ 6 39); *xodъjenъje (8 50); *kazanъje (9 168); *kalenъje (120); *kosenъje (11 137); *l'ubъje (15 187); *l'ub(j)enъje (169); *lupanъje (16 178); *lъganъje (230); *lъščenъje (254); *mętenъje (19 17);

-ежь: *bavežъ (1 168) від *baviti; *bodežъ (2 152); *godežъ (6 186); *gordežъ (7 33); *grabežъ (96); *lomežъ (16 15) “шум, гуркіт, тріск” від *lomiti; *lupežъ (181) від *lupiti;

-ѣка: *bavotъka (1 170) від основи дієприкметника *bavot-; *bitъka (2 101) від *biti за допомогою похідного форманта **-т-ѣка**; *čitъka (4 136) від дієприкметника *čitъ, *čuta < *čuti; *gadъka (7 82) від *gadati; *kladъka (9 179) від *klasti, *kladъ або від іменника *kladъ, *klada; *lupъka (16 186) від *lupiti; *otъzuvъka (39 157) від *otъzuvati або від *otъzuvъ;

-ѣкъ: *bol'etъкъ (2 191) від *bol'eti; *datъкъ (4 196) від *dati; *kladъкъ (9 179) від *klasti, *kladъ або від іменника *kladъ, *klada. До цієї ж групи конфіксальні *domoltъкъ (5 69) від *moltiti;

-ја, -јь: *baja, *bajъ (1 137) від *bajati “говорити, розмовляти, заговорювати”; *datja (4 195) від *dati з похідним формантом **-тја**; *gladja, *gladjъ (6 115) від *gladiti; *xodja, *xodjъ (8 49) від *xoditi або *xodъ; *xotja, *xotjъ (85) від *xoteti або від *xotъ “бажання”; *lovja (16 110) від *loviti;

-отъ: *babrotъ (1 113) від *babrati “вовтузитися, ритися; забруднювати”; *baxътъ (135) від *baxati “стріляти, штовхати”; *bekotъ (184) від *bekati; *blekotъ (ЭССЯ 2 109, Sławski I 283); *bobotъ (ЭССЯ 2 143, Sławski I 289); *brekotъ (ЭССЯ 3 23, Sławski I 372); *buxotъ (ЭССЯ 3 81); *bълbotъ (116); *cvъkътъ (197); *čekotъ (4 37);

-tva: *bitva (ЭССЯ 2 100, Sławski I 252) від *biti; *britva (Sławski I 381) від *briti; *kositva (ЭССЯ 11 143) від *kositi; *lovitva (16 108); *mertva (18 102) від *mertі; *modlitva (19 92);

-ota: *česota (4 90) від *česati; *drēmota (5 109) від *drēmati; *gryzota (7 160) від *gryzti; *lomota (16 21) від *lomiti;

-ava: *begava (Sławski I 225) “діарея”; *dъržava (ЭССЯ 5 231); *morava (19 238) “страшний сон; назва хвороби” від *moriti;

-нъ, -знъ, -спъ: *bojaznъ (ЭССЯ 2 165, Sławski I 298) від *bojati sę; *bornъ (ЭССЯ 2 208, Sławski I 326) від *borti; *basnъ (Sławski I 193) від *bati або *bajati (ЕСУМ I 148); *kaznъ (117) від *kazati;

-dlo, -zlo: *bydlo (ЭССЯ 3 147, Sławski I 472) від *byti; *kuzlo (ЭССЯ 13 142) від *kovati, *kujǫ;

-ьна: *berьna (1 200) від *bьrati;

-ьство: *l'ubьstvo (15 188) від *l'ubiti;

-ина: *kьrmina (13 224) від *kьrmiti “годувати”;

-ька: *bajьka (ЭССЯ 1 141, Sławski I 183) від *bajati;

-ьжа: *l'ubьжа (ЭССЯ 15 189) “любов; замовляння з метою викликати любов” від *l'ubiti або від *l'ubь(jь).

У словотвірній структурі **відприкметникових** дериватів праслов'янської мови з абстрактним значенням виокремлюються такі форманти:

-ostь: *bolgostь (ЭССЯ 2 173) від *bolгь(jь) або від *bolgo; *bridostь (3 27) від *bridькь; *bujestь (83), *bujьnostь (ЭССЯ 3 85, Sławski I 442) від *bujь, *bujьнь; *bьdrostь (ЭССЯ 3 111) від *bьdrь; *dorgostь (5 76) від *dorgь “задоволення”; *gluxostь (6 145) від *gluxь; *gorьkostь (7 55) від *gorькь; *xorbrostь (8 71) від *xorbrь; *jarostь (175) від *jarь(jь) “гарячий, крутий, жорстокий”; *l'ubostь (15 178) від *l'ubь; *l'udnostь (201) від *l'udьнь(jь) “властивий людям; багатолюдний”; *l'utostь (227) від *l'ut ь(jь);

-ина: *bělina (ЭССЯ 2 66, Sławski I 231) від *bělь; *bujina (ЭССЯ 3 84) від *bujь; *ěsknina (6 50) від *ěskнь “ясний”; *gorьčina (7 53) від *gorькь; *хytrina (8 161); *krǫtina (13 30) від *krǫtь або від *krǫtiti; *kyselina (270) від *kyselь; *kys(ь)lina (274) від *kys(ь)ль; *l'utina (15 224) від *l'utь(jь); *matanina (17 234) від дієприкметника *matань(jь); *metanina (18 111) від дієприкметника *metань(jь); *morovina (19 238) від *morovь(jь);

-izna: *golizna (6 207) від *golь; *jarizna (8 175) від *jarь(jь) “гарячий, крутий, різкий”; *krivizna (12 164) “кривизна, вигин; викривленість” від *krivь; *modrizna (19 99) від *modрь “синій”; *bratovizna, *bratrovizna (Sławski I 359) від *bratovь, *bratrovь; *črnizna (II 234) “чорнота” від *čрнь;

-ota: *bolgota (ЭССЯ 2 173) від *bolгь(jь); *bьdrota (3 111) від *bьdrь; *dorgota (5 76) від *dorgь; *edinota, *edьnota (6 11) від *edinь, *edьнь; *gluxota (6 145) від *gluxь; *jarota (8 175) від *jarь(jь) “гарячий, крутий, жорстокий”; *kys(ь)lota (13 275) від *kys(ь)ль; *l'ubota (15 179) від *l'ubь;

-ica: *blēdica (ЭССЯ 2 110, Sławski I 259) від *blēдь; *bujica (ЭССЯ 3 84) від *bujь “нерозумний; безумний”; *drětavica (5 108)

від **drětavъ*; **dumьnica* (5 203) від **dumьнъ*; **morovica* (19 238) від **morovъ(jь)*;

-yni: **bolgyni* (2 174) “доброта, добро” від **bolgъ(jь)*; **dorgyni* (5 78) від **dorgъ*; **gьrdyni* (7 205) від **gьrdъ*; **l'utyни* (15 237) від **l'ut ъ(jь)*;

-oba: **blědoba* (2 111) від **blědъ*; **zьloba* (Sławski I 61) від **zьль* “злий”; **črnoba* (II 234) “чорнота” від **črnъ*;

-ьstvo: **bogatъstvo* (ЭССЯ 2 158) продукується від **bogatъ*; **bujъstvo* (3 86) від **bujъ*; **malъstvo* (17 183) від **malъ*;

-ja, -jъ: **bělotja* (2 75) від **běль* за допомогою похідного форманта **-otja** або від іменника **bělota*; **bridja*, **bridjъ* (3 26) від **bridъкь*;

-ьda, -oda: **pravьda* (Sławski I 63) твориться від **pravъ* “справедливий, правий”; **krivьda* (63) від **krivъ* “неправий, несправедливий; злий, винний”; **svoboda* (63) від **svobъ* “власний”;

-adъ, -edъ: **kyslědъ* (Sławski I 64) від **kyslъ*; **mokr'adъ*, **mokrědъ* (64) від **mokrъ*; **črn'adъ*, **črnědъ* (64) від **črnъ*;

-ava: **črnava* (II 234) “чорнота” продукується від **črnъ*; **dal'ava* (330) від **dalъ(jь)*, **dal'ekъ*;

-eъ: **l'utežъ* (ЭССЯ 15 221) твориться від **l'utъ(jь)*.

Відіменникові найменування абстрактних понять трапляються, за нашими даними, в праслов'янській мові значно рідше. Обстежені джерела дозволяють окреслити групи похідних із такими словотвірними засобами:

-ьstvo: **bratъstvo*, **bratrъstvo* (Sławski I 365) від **bratъ*, **bratrъ*; **dětъstvo* (ЭССЯ 5 17) від **děti*, **děть*; **děvъstvo* (23) від **děva*; **družъstvo* (137) від **drugъ*; **lovъčъstvo* (16 117) від **lovъсь* “мисливець, ловець”; **ovъčarъstvo* (39 213) від **ovъčarъ* “пастух, вівчар”;

-ota: **duxota* (5 152) продукується від **duxъ*;

-ina: **dьnina* (212) від **dьнъ*; **esenina* (6 27) від **esenъ*;

-izna: **babizna* (Sławski I 171) від **baba*; **bratrizna* (359) від **bratrъ*;

-ьba: **tatъba* (62) “крадіжка” твориться від іменника **tatъ* “злодій” як виняток [10, с. 62].

Відносно поширеними в праслов'янській мові виявилися відіменникові абстракти, у словотвірній структурі яких виділяються конфікси з такими другими компонентами:

-ьје: *bezdolъje (ЭССЯ 2 18) продукується від *dol'a; *bezdorъьje (19) від *dorga; *bezdzъdzъje (24) від dzъdzъ; *bezgodъje (25); *bezlъsъje (30); *bezlъtъje (31) від *lъto; *bezl'udъje (32); *bezpъtъje (40) від *pъtъ; *bezvodъje (52);

-іса: *bezdorъica (19) твориться від *dorga; *bezgluzdica (25) від *gluzdъ; *bezl'udica (31); *bezpъtica (40) від *pъtъ; *bezvodica (52);

-ъкъ, -ъка: *dosvitъкъ (5 86) від *svěтъ або *světati; *otъzimъka, *otъzimъкъ (39 147) від *zima.

Окремі абстрактні найменування праслов'янської мови утворені префіксальним способом, наприклад: *bezdorъь (ЭССЯ 2 19); *bezdzъdzъ (24); *bezpъtъ (40); *bezvъstъ (51) тощо.

У праслов'янській мові, за нашими спостереженнями, трапляються також абстракти, утворені композитно-суфіксальним способом, наприклад: *divovъdja (ЭССЯ 5 35) “чудо, диковина” від *divo *vъdati; *divovidja (35) “те саме” від *divo *viděti; *lixolъtъje (15 92) від *lixo і *lъto.

Отже, досліджений фактичний матеріал праслов'янської мови дозволяє стверджувати, що абстрактні назви перебувають у точці перетину мови й свідомості, мовлення й думки, здатність до абстрагування забезпечує сама мова [8, с. 16]. До категорії абстрактності належать слова, які не здатні викликати жодних візуальних образів у свідомості або пам'яті, не мають конкретно-речового вираження, співвідносяться, передусім, із внутрішнім світом людини, її моральними й психічними властивостями, розумовим складом, рисами характеру, а також які позначають явища довколишнього світу, суспільні поняття тощо. Хоча абстрактні іменники виникли пізніше від слів із конкретним значенням, уже в праслов'янській мові спостерігається розгалужена система лексико-семантичних типів таких найменувань.

Найбільшими за обсягом і різноманітними в семантичному плані виявилися групи назв дій, почуттів та узагальнених ознак. Деякі поступаються в кількісному відношенні лексико-семантичні групи найменувань явищ і станів навколишньої дійсності, назв хвороб, звуків, особливостей інтелекту, характеру чи психічного стану людини, найменувань вчинків людей, проявів їхнього характеру, суспільно-економічна лексика та просторові й часові узагальнені поняття. Рідше трапляються в праслов'янській мові

назви свят, звичаїв і обрядів, найменування суспільно-побутових явищ та стосунків між людьми.

З погляду словотвору абстрактні іменники найчастіше мотивуються дієслівними основами. Продуктивними засобами творення девербативів виступають суфікси **-ь** (<-**ō**), **-а** (<-**ā**), **-ь** (<-**ī**), **-ьба**, **-ьје**, **-ја**, **-јь**, **-оть**. Серед відприкметникових похідних з абстрактною семантикою виразно окреслюються словотвірні типи на **-ость**, **-ота**, **-ина**, **-изна**, **-ика**. Творення абстрактів від іменникових основ у праслов'янській мові було обмеженим. Найбільш поширеними виявилися десубстантиви на **-ьstvo** та конфіксальні похідні.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–1988. – Т. 1–5.
- СУМ** Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.
- Slawski** Sławski F. Słownik prasłowian'ski / F. Sławski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – Т. 1–3. – 1974–1979.
- W-Ś** Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne. – PAN. Prace Sławistyczne. 30 – Wrocław – Warszawa, 1992. – 185 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-ина**) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя–Ялта–Київ : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. – 252 с.
2. Білоусенко П. І. Праслов'янські витоки нульсуфіксальної деривації українського іменника / П. І. Білоусенко // Український глотогенез : Матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. В. М. Мойсієнко. – Житомир : “Полісся”, 2015. – С. 200–215.
3. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1966. – 596 с.

4. Горпинич В. О. Українська морфологія : навч. посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – 350 с.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : [підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів] / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К : Радянська школа, 1965. – 424 с.
6. Німчук В. В. Праслов'янська лексика / В. В. Німчук // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 15–28.
7. Полюга Л. М. Абстрактна лексика / Л. М. Полюга // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 7–8.
8. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.
9. Тома Н. М. До проблеми визначення абстрактної лексики / Н. М. Тома // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 288–292.
10. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego / F. Sławski // Słownik prasłowian'ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – T. 1. – 1974. – S. 43–141.
11. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne. – PAN. Prace Sławistyczne. 30 – Wrocław – Warszawa, 1992. – 185 s.